

Мошак О.В.

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОЇ СФЕРИ

У статті висвітлюються актуальні питання законодавчого забезпечення функціонування підприємств агропромислового комплексу. Розглянуто та визначено особливості чинного законодавства України у сфері аграрного господарювання, зокрема діяльності сільськогосподарських підприємств, у межах наданих їм відповідних прав та виробничо-господарської правосуб'єктності. Розкрито особливості здійснення земельної реформи, як основної складової аграрного реформування. Окреслено правові, економічні, соціальні та організаційні передумови функціонування сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: законодавче забезпечення, сільськогосподарські підприємства, нормативні акти, нормативне регулювання, земельна реформа, право власності.

ВСТУП

Постановка проблеми. Агропромислове виробництво має свої особливості та специфіку, свої властиві тільки йому проблеми. Унікальність його проявляється в тому, що тут об'єднується виготовлення засобів виробництва, виробництво і переробка сільськогосподарської сировини та реалізація продукції сільського господарства і продуктів, що виробляються з неї. За характером діяльності та структури виробленої продукції агропромисловий комплекс найбільше схильний до ринкової економіки, оскільки майже вся його продукція робиться для ринку. Одночасно він сам є надзвичайно об'ємним ринком для інших сфер матеріального виробництва. Перехід його до ринку зобов'язує економічну науку взяти на себе розроблення фундаментальних теоретичних основ ринкових відносин, механізму регулювання і відтворення товарно-грошового обміну в горизонтальних і вертикальних напрямках, а також моделі структури ринку АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми нормативно-правового забезпечення сільськогосподарських підприємств країни присвячено наукові праці українських вчених. Серед них В.Я.Амбросов, В.М.Гончаров, М.М.Федоров та інші. Однак важливість законодавчого забезпечення щодо формування дієвого економіко-правового механізму у сфері виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, що носить фрагментарний характер, потребує особливої уваги з боку законодавчих органів влади. Виважених підходів потребує і нормативно-правове регулювання ринку земель.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні економічні методи пізнання явищ і процесів. При написанні статті використовувалися такі методи економічних досліджень: діалектичний та

абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення та формулювання висновків) та інші.

Формулювання цілей статті. З огляду на важливість проблеми, метою дослідження є узагальнення законодавчого і нормативно-правового забезпечення функціонування підприємств агропромислової сфери. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: огляд наукових джерел з досліджуваної тематики; розкриття сутності низки нормативно-законодавчих документів; систематизація і узагальнення законодавчого забезпечення господарської діяльності підприємств аграрної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

До здобуття незалежності в Україні у сфері аграрного сектора існували три форми власності: державна, колгоспно-кооперативна та власність громадян у формі особистих підсобних господарств колгоспників, робітників радгоспів та інших громадян. У радгоспах засоби виробництва і продукція була власністю держави, в колгоспах – існувала формально колективна власність, а закупки продукції були монополізовані державою (існувало держзамовлення). Вільне господарювання в аграрній сфері було лише в секторі особистих підсобних господарств населення.

Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва здійснюється за допомогою правових норм - як загальних, так і спеціальних законів та підзаконних актів.

Так, відповідно до ст. 20 загального Закону України "Про підприємства в Україні", ст. 1 спеціального Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" та ст. 13 спеціального Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" названі підприємства самі визначають напрями і структуру сільськогосподарського виробництва, а отже і його спеціалізацію та обсяги. Вони можуть здійснювати свою діяльність як самостійно, так і через

© Мошак Ольга Вікторівна, аспірант кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», e-mail: Olyamoshak@gmail.com

кооперування з промисловими підприємствами та іншими суб'єктами підприємництва.

Закони становлять головну частину аграрного законодавства України. На думку В.З. Янчука, правове регулювання найістотніших суспільних аграрних відносин нормами законів є принципом, вимогою та ознакою гарантії, що ця правова норма відображає інтереси і волю народу за допомогою законодавчого акта, прийнятого найвищим органом державної влади [20, с.40].

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств спрямована на розвиток основних галузей (рослинництво і тваринництво) і додаткових (садівництво, бджільництво, ставкове рибництво, тепличне і парникове господарство, вирощування овочів, хмелярство тощо). Поряд з ними розвиваються допоміжні галузі — переробка продовольства і сировини власного виробництва, місцеві промисли, торгівля через власну або орендовану торговельну мережу тощо.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників

визначається спеціальними правовими актами. Згідно із Законом України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" останнє самостійно визначає напрями сільськогосподарського виробництва, його структуру і обсяг, самостійно розпоряджається виробленою продукцією та доходами, здійснює будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству України. Законодавче забезпечення господарської діяльності підприємств аграрної сфери узагальнено у табл. 1.

Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію" визначені господарські правомочності кооперативу (ст. 28). Кооператив (об'єднання), відповідно до свого статуту, самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування і реалізацію. Він самостійно реалізує свою продукцію, майно, надає послуги за цінами і тарифами, які встановлюються ним самостійно або на договірній основі. Виробничо-господарська правосуб'єктність акціонерного сільськогосподарського товариства визначена нормами Закону "Про господарські товариства".

Таблиця 1. Законодавче забезпечення господарської діяльності підприємств аграрної сфери

<i>Найменування документа</i>	<i>Короткий зміст</i>
Конституція України [1]	Основний закон. Гарантії здійснення підприємницької діяльності, вільного вибору сфер докладання праці, економічна свобода, засади регіонального управління.
Господарський кодекс України від 16.01.2003р. [2]	Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.
Земельний кодекс України від 25.10.2001р. [3]	Забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави. Невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпоряджання землею. Забезпечення раціонального використання та охорони земель; забезпечення гарантій прав на землю; пріоритету вимог екологічної безпеки.
Про власність : Закон України від 14 травня 1991 р. [4]	Забезпечення вільного економічного самовизначення громадян, використання природного, економічного, науково-технічного та культурного потенціалів для підвищення рівня життя народу.
Про земельну реформу: Закон України від 18.12.1990 р. [5]	Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель.
Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992р. [6]	Закон визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства. Спрямований на забезпечення повної самостійності зазначеного підприємства, реалізацію його можливостей як суб'єкта господарювання, визначає його права і обов'язки у здійсненні господарської діяльності.
Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10.07.1996 р. [7]	Закон визначає особливості правового регулювання приватизації державного майна в агропромисловому комплексі.
Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 7 квітня 1992 р. [8]	Закон визначає економічні, соціальні і правові основи створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні. Спрямований на створення умов для розвитку селянських (фермерських) господарств, виробництва в них

	товарної сільськогосподарської продукції, забезпечення раціонального використання і збереження переданих і наданих їм земель, соціального та правового захисту цих господарств.
Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. [9]	Закон визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів.
Про форми власності на землю Закон України від 30.01.1992 р. [10]	Закон визначає, що власність на землю в Україні має такі форми: державна, колективна, приватна. Всі форми власності є рівноправними.
Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сільськогосподарському виробництві: Указ Президента України від 10.11.1994 р. [13]	Створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності та господарювання на землі, посилення стимулювання праці та забезпечення на цій основі збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.
Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 р. [14]	Закон визначає умови, зміст і межі пріоритетності розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу в структурі народного господарства, сприяє соціальній захищеності сільського населення.

Згідно зі ст. 3 Господарського кодексу України [2] господарська діяльність сільськогосподарських підприємств — це діяльність суб'єктів аграрного господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність може здійснюватися з метою одержання прибутку (підприємництво) або без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Агропромисловий комплекс за своїм складом та структурою значно відрізняється від інших міжгалузевих комплексів, передусім тому, що він як головний засіб виробництва використовує землю, на якій вирощується сільськогосподарська продукція і сировина для виробничого та невиробничого споживання. Власне, сільськогосподарське виробництво, що базується на використанні сільськогосподарських угідь, є основою розвитку переробних галузей промисловості.

Щодо сільськогосподарського виробництва, то в Україні визначено засади приватної власності на майно і землю. Приватна власність на землю передбачена Конституцією України і законами України: „Про селянське (фермерське) господарство” [8] від 20 грудня 1991 р., яким вперше в пострадянському періоді було врегульовано категорію приватної власності на землю; "Про власність" від 14 травня 1991 р., „Про форми власності на землю” від 30 січня 1992 р. [4, 10], де поряд із державною формою власності на землю запроваджено колективну та приватну, які визначались як рівноправні.

Отже, першим і головним ресурсом сільськогосподарського виробництва є земля. Проте цей вид ресурсу не мав ні ціни, ні вартості, ні власника.

Світовий досвід переконує, що без приватної власності на землю та засоби виробництва неможливо досягти відповідальності, ініціативи та економічної заінтересованості працюючих [17, с. 164].

Першою спробою земельної реформи можна назвати постанову Верховної Ради України “Про земельну реформу” від 18 грудня 1990 р., де визначалися основні завдання останньої, зокрема “перерозподіл земель з одночасним передаванням їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель”. Наступним логічним кроком на шляху реформи став Земельний кодекс, який був чинний протягом десятиріччя. Цей документ було ухвалено 13 березня 1992 р. Він був далеким від досконалості, проте ним намагалися врегулювати питання продажу приватизованих земельних часток. Однак із неабиякими застереженнями – наприклад, зазначалося, що “переважне право на купівлю мають співвласники”, було введено заборону на продаж землі протягом шести років від моменту приватизації.

Черговим кроком став Указ Президента “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи”, виданий 10 листопада 1994 р.

Одним із сутнісних моментів, які законодавчо мали б обґрунтувати процеси земельної приватизації, стало ухвалення відповідної статті в Конституції України. У ст. 14 Основного Закону України вказувалося, що “право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону”. Наступним документом у контексті земельної реформи, який викликав жваве обговорення та дискусії, став

президентський указ від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, який поставив на меті зрушити з місця це саме реформування земельних відносин “на засадах приватної власності”. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно мало бути проведене шляхом “забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб’єктів господарювання, заснованих на приватній власності”.

Як відмічають В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Є.М.Лібанова, це виявилось в тому, що, по-перше, перехід права володіння або користування в основному не передбачає конкуренцію набувальників цих прав. По-друге, земля переважно передається безоплатно, а не продається за ринковою вартістю. По-третє, володіння і продаж землі здійснюються тільки при її цільовому використанні. За таких умов не можна говорити про становлення товарної форми землі, а отже, і про ринкові принципи її привласнення” [15, с.158].

М.М. Федоров, розглядаючи концептуальні основи формування і розвитку ринку земель, відмічає:

- у зв’язку з реформуванням земельних відносин надзвичайно важливим є питання ринку земель;

- рух земельних часток (паїв) дасть поштовх до розвитку первинного ринку землі, звичайно ж, спочатку всередині самого колективного підприємства;

- практично вже ніхто не заперечує проти існування у нашій державі ринку засобів виробництва, робочої сили, цінних паперів, фінансів, інформації, нових технологій тощо. Спірним залишається питання ринку землі;

- однак уже саме визнання приватної власності на землю – це крок до формування ринку землі, оскільки власність дає право володіти, користуватись і розпоряджатися нею [19, с.240-241].

Тому земельна реформа стала основною складовою аграрного реформування, суть якої зводилась до докорінної перебудови земельних відносин, роздержавлення земель, зміни землевласників і форм господарювання, зміни структури земельних і сільськогосподарських угідь, раціонального використання земель та їх захисту, ведення земельного кадастру тощо.

Земельним кодексом встановлено земельний податок. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від якості та місцезнаходження ділянки, виходячи з кадастрової оцінки землі.

Світовий досвід і вітчизняна практика свідчать, що продуктивність праці в сільському господарстві України, де панівне становище донедавна належало державній та колгоспно-кооперативній власності,

значно нижча, ніж у західних країнах, де сільськогосподарське виробництво базується на приватній власності. А там, де вітчизняний селянин почувається господарем, показники урожайності зернових та інших культур перевищують показники господарств колективних форм власності. Ці обставини і визначили одне з головних завдань переходу до ринкової економіки в Україні – приватизацію значної частини державного майна взагалі, а особливо в аграрному секторі економіки. Приватизація майна в агропромисловому комплексі здійснюється відповідно до законодавства України з питань приватизації з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва, визначеної законом від 10 липня 1996 року «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі».

Згідно з цим законом здійснюється приватизація майна підприємств, що перебувають у державній і комунальній власності, для яких основними видами діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, продукції рибного та лісового господарства, переробка і реалізація цієї продукції, виконання робіт і надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам.

В Україні було зроблено значний крок на перехідному етапі від суспільної до приватної власності. Суттєвим кроком у вирішенні питання власності було прийняття Закону України „Про власність” [4], яким вперше визнавалося існування приватної власності поряд з колективною і державною. Остання має дві форми – загальнодержавну і власність адміністративно-територіальних одиниць (муніципальну). В Конституції України 1996 р. [1] теж знайшло відображення питання власності. Тут, зокрема, зазначено, що „держава забезпечує захист прав усіх суб’єктів права власності і господарювання. Усі суб’єкти права власності рівні перед законом (ст.13). „Право приватної власності є непорушним. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності” (ст. 41).

Широкого масштабу набуло використання земель у сільськогосподарському виробництві на правах оренди землі, що засновано на договорі строкового платного володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Оренда землі оформляється договором, за яким орендодавець зобов’язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк. Орендна плата може справлятися у грошовій, натуральній та відробітковій (надання послуг орендодавцю) формах. Сторони можуть передбачити в договорі оренди поєднання різних форм орендної плати.

У процесі створення нових форм господарювання ринкового типу необхідним стало формування відповідної інфраструктури. Як результат, був прийнятий Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" (06.06.2000 р.) [11],

де зазначались заходи щодо створення або удосконалення діяльності інститутів аграрного ринку, зокрема: кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, торгових домів тощо. Проте, незважаючи на вжиті заходи, інфраструктура аграрного ринку й досі розвивається надто повільними темпами.

ВИСНОВКИ

Становлення різноманітних форм земельної власності в Україні та її регіонах розпочалося з прийняття низки нормативно-законодавчих документів. Проте вони не змогли відобразити всієї складності процесів земельних перетворень і тому

мали обмежений характер. Від темпів перебудови в аграрній сфері залежить соціальне відродження села, вирішення продовольчої проблеми, створення ринкової економіки в цілому. При цьому як у центрі перебудови економіки, так і земельних відносин та ринку землі лежить питання власності. Отже, і земля має бути товаром, капіталом, а економічні відносини у ринковій економіці повинні будуватись на основі відносин власності. У наш час дедалі більш зрозумілим стає висновок про те, що аграрний сектор економіки визначає розвиток внутрішнього ринку держави. Подальші дослідження спрямовуватимуться на актуалізацію інноваційного розвитку функціонування підприємств аграрного сектора.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
4. Про власність : Закон України від 14 травня 1991 р.//Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. - № 20.
5. Про земельну реформу [Електронний ресурс]: постанова Верховної Ради України від 18.12.1990 р. №563-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Про колективне сільськогосподарське підприємство [Електронний ресурс]: Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII [чинний]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>
7. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі [Електронний ресурс]: Закон України від 10.07.1996 № 290/96-ВР [чинний]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/290/96-%D0%B2%D1%80>
8. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 7 квітня 1992 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 14.
9. Про сільськогосподарську кооперацію [Електронний ресурс]: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР [чинний]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
10. Про форми власності на землю [Електронний ресурс]: Закон України від 30.01.1992 №2073-XII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
11. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 06.06.2000 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
12. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 03.12.1999 №1529/99. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
13. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сільськогосподарському виробництві [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 10.11.1994 № 666/94 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
14. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві. [Електронний ресурс]: Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII [чинний]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
15. Геєць В.М. Перехідна економіка: підручник / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
16. Газуда Л.М. Ресурсний потенціал аграрної сфери прикордонного регіону / Л.М. Газуда, О.С. Семененко. - Ужгород: Вид-во ФОП Бреза А.Е., 2012. – 217 с.
17. Жулканич Н.М. Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті (1945-1990 роки) / Н.М. Жулканич. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002. – 180 с.
18. Мікловда В.П. Агропромислове виробництво в умовах ринкових трансформацій / В.П. Мікловда, М.В. Газуда. - Ужгород: Ліра, 2008. – 224 с.
19. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві. – К.: ІАЕ, 1998. – 263 с.
20. Янчук В.З. Аграрне право України: підручник / В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

Одержано 15.05.2014 р.